

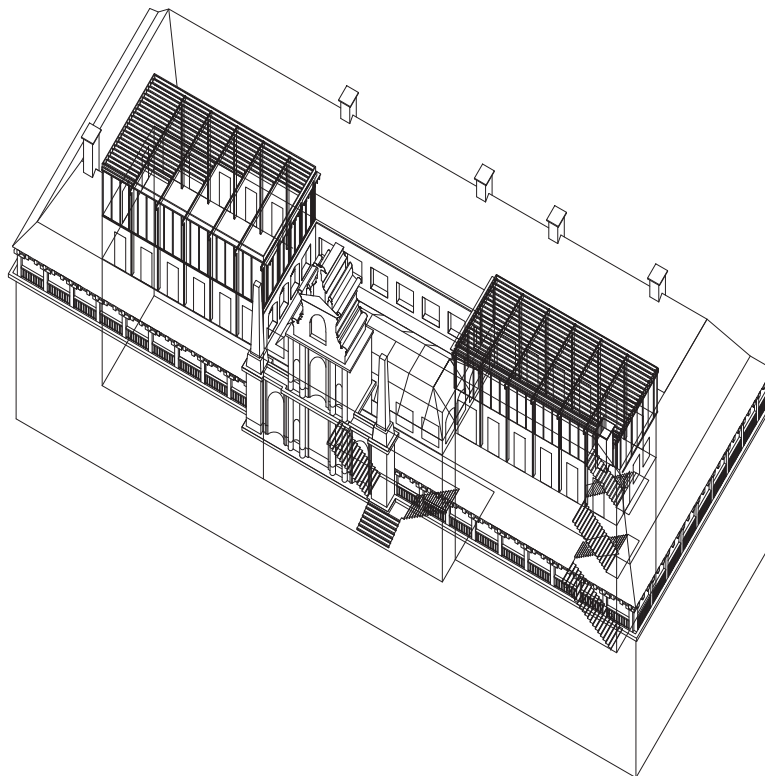

Oktober - November 2022

At Your Service Projecten van Alt, Archipelago, Bovenbouw - Ono, Havana - Lust, Pierre Hebbelinck, Hub - Origin, Robbrecht en Daem, Samyn & Partners, Studio SNCDA, Vermeulen - Thys + interview Lütjens Padmanabhan

	5	Edito	<i>Lisa De Visscher</i>
Opinie	7	Voor Brucity	<i>Luc Symoens</i>
	8	Tegen Brucity	<i>Géry Leloutre</i>
Uitgelicht	10	Architectuurboek Vlaanderen N°15	<i>Philippe Declerck</i>
	15	Across on tour	<i>Lara Molino</i>
Recente projecten	16	Robbrecht en Daem , Gallery Hufkens, Brussel	<i>Louis De Mey</i>
	22	Pierre Hebbelinck , Ontvangstpaviljoen, Gaasbeek	<i>François Gena</i>
	26	Alt , Shelter, Melsele	<i>Jolien Naeyaert</i>
	30	Jan Vermeulen – Tom Thys , Prinsenpark, Retie	<i>Bart Tritsmans</i>
At Your Service	36	Havana – Lust , Park and Ride, Ledeberg	<i>Arnaud De Sutter</i>
	44	Studio SNCDA , Brandweerkazerne, Dilbeek	<i>Léone Drapeaud</i>
	50	Archipelago , Projet U, Ukkel	<i>Pieter T'Jonck</i>
	56	Wedstrijd Europees Parlement, Brussel	<i>Kristiaan Borret en Lisa De Visscher</i>
	62	Hub – Origin , Renovatie stadhuis, Antwerpen	<i>Anne Malliet</i>
	68	Samyn & Partners , Brandweerkazerne, Charleroi	<i>Eloïse Perrillon</i>
	74	Bovenbouw – Ono , Tablo, Dessel	<i>Bart Tritsmans</i>
	78	Wedstrijd Maison communale, Hannut	<i>Amélie Poirel</i>
Interview	84	Lütjens Padmanabhan	<i>Lisa De Visscher</i>
Product news	90	Viviane Eeman	
Student	96	Concrete Design Competition	<i>Eline Dehullu</i>
	100	Maarten Bouwen Prijs	<i>Eline Dehullu</i>
Portret	102	Ectv	<i>Eline Dehullu</i>
	103	Baumans-Deffet	<i>Lisa De Visscher</i>
Re-visited	105	Roger Bastin en Jacques Dupuis	<i>Maurizio Cohen</i>

Kristiaan Borret

has been the Bouwmeester Maître Architecte of the Brussels-Capital Region since 2015. From 2006 to 2014 he was the Bouwmeester of the City of Antwerp. Since 2017 he has been the Supervisor of Oostenburg for the City of Amsterdam. He has been a visiting professor of urban design at Ghent University since 2005.

Maurizio Cohen

is an architect with a degree from Politecnico in Milan. He teaches at the Faculty of Architecture La Cambre Horta of ULB and the Faculty of Architecture of ULiège. A practising architect, journalist, critic and exhibition curator, he writes on modern and contemporary architecture. He is a member of Docomo Belgium.

Louis De Mey

graduated as an architectural engineer from Ghent University. He currently works as an architect, publishes as a freelance critic in *De Witte Raaf*, *HART* and *Rekto:Verso*, and operates as an occasional scenographer for the Strombeek cultural centre.

Philippe De Clerck

is assistant professor at the Faculty of Architecture La Cambre Horta of ULB, where he teaches architectural design with a strong focus on commons-based architectural proposals in Belgian post-industrial territories. He is the coordinator and curator of the student works exhibitions and yearbook of the same Faculty.

Arnaud De Sutter

is an architectural engineer (Ghent University, 2020). During his studies he did several internships, including at Bovenbouw Architectuur. He joined Areal Architecten at the end of 2022. Besides his work as an architect, he publishes regularly in *A+* and *De Witte Raaf*.

Léone Drapeaud

graduated as an architect from the Faculty of Architecture La Cambre Horta of ULB. A member of the research collective Traumovelle, she studies the interactions between gender and space. She has worked in several offices in Brussels and China. She currently works in Paris.

François Gena

is an architect. He graduated from the Faculty of Architecture of the University of Liège in 2016. He combines his practice with writing and teaching within the same Faculty.

Anne Malliet

is an architect (University of Antwerp, 1981). Since 2001 she has been a member of the Team Flemish Government Architect, having previously worked as a consultant for listed heritage for the Flemish Government. During the mandate of Flemish Government Architect Peter Swinnen, she was responsible for the Pilot Projects Housing.

Jolien Naeyaert

is a Brussels-based architectural engineer and visual artist. She graduated from Ghent University in 2012 and subsequently studied autonomous design at the KASK School of Arts Ghent. Since 2015 she has been working at Robbrecht en Daem architecten and since 2020 she has been teaching at Sint-Lucas Brussel (KU Leuven Faculty of Architecture).

Eloïse Perrillon

is an architect. She graduated from ENSA Saint-Étienne and La Cambre Horta in 2018 with a master's thesis on the persistence of the myth of the individual house. She works at Karbon' architecture et urbanisme.

Amélie Poirel

is an architect. She graduated from the École polytechnique fédérale de Lausanne (EPFL) in 2021. She works at MDW Architecture in Brussels.

Bart Tritsmans

teaches at the University of Antwerp. In 2014 he obtained a PhD in history (University of Antwerp) and architectural engineering (Vrije Universiteit Brussel). His research focuses on the historical evolution of urban green spaces. He is a former head of exhibitions at the Flanders Architecture Institute.

Pieter T'Jonck

is an architect. He writes on architecture, the visual arts and the performing arts for several Belgian and foreign newspapers and magazines. He works for the radio station Klara and was editor-in-chief of *A+* in 2017.

A+ Architecture in Belgium Bimonthly bilingual magazine, ISSN 1375-5072, Volume 49 (2022) N14

Editorial team

Editor-in-chief
Lisa De Visscher

Deputy editor-in-chief
Eline Dehullu

Production and IT
Grégoire Maus

Translations
Eva Van Walle (Dutch)
Alain Kinsella (French)
Patrick Lennon (English)
Antoon Wouters (Product News)

Copy-writing
Charlotte Bonduel (Dutch)

Copy-editing and proofreading
controltaaldelete.be (Dutch)
Benoît Francès (French)
Patrick Lennon (English)

Graphic design
Kritis & Kritis

Typeface
Rhymes, Prestige Elite

Printing
Die Keure, Bruges

Cover image
Studio SNCDA, Brandweerkazerne, Dilbeek
© Philippe Braquener

Content page image
HUB - Origin, Renovation City Hall, Antwerp

Artistic committee

Gilles Debrun
Pauline Fockedey
Nicolas Hemeleers
Kelly Hendriks
Véronique Patteeuw
Hera Van Sande
Guillaume Vanneste
Ward Verbakel

Editorial address
Ernest Allardstraat 21/3
1000 Brussels
redactie@a-plus.be
www.a-plus.be

A+ is a publication of CIAUD/ICASD Information Centre for Architecture, Urbanism and Design.

Publisher

Philémon Wachtelaer
Ernest Allardstraat 21/3
1000 Brussels

Copyright CIAUD/ICASD

Articles are the sole responsibility of the authors. All rights of reproduction, translation and adaptation (even partial) reserved for all countries.

Office management and subscriptions

Deborah Schwarzbaum
office@a-plus.be
abonnement@a-plus.be

Advertising and sponsoring

Rita Minissi
rita.minissi@mima.be
+32 497 500 292

Communication and press

Louise Van Laethem

Marketing

Vince Mortier

Exhibitions and lectures

Lara Molino

**Board of directors
CIAUD/ICASD**

Chair
Philémon Wachtelaer

Vice-chair
Anne Sophie Nottebaert

Secretary
Geert De Groote

Members
Olivier Bastin
Petra Decouttere
Paul Dujardin
Ruben Goots
Nicolas Hemeleers
Jo Huygh
Anne Ledroit
Stéphanie Lorfèvre
Isabelle Vanhoonacker

Advertisers

ALIPLAST	ROCKFON
D'IETEREN	SIMONSWERK
AUTOMOTIVE	STONE
D'IETEREN IMMO	STÛV
GEBERIT	SVK
GIRA	VAI
HEWI	VELUX
KERKSTOEL 2000	VILLEROY ET
RECTOR	BOCH
REYNAERS	VOLA

Een tweede modernisering

EN Antwerp city hall is the most important Renaissance building in the Low Countries. Soon after its completion, this monument from 1564 (now a Unesco World Heritage Site) was acclaimed internationally and was described in words and pictures. Apart from its architecture, its imposing dimensions also made an impression at the time. Thanks in part to the restoration-renaissance entrusted to the team centred around Hub and Origin via an Open Call from the Flemish Government Architect, the city hall continues to impress today.

Het stadhuis van Antwerpen is het belangrijkste renaissancegebouw in de Lage Landen. Het monument uit 1564, dat sinds 1999 op de Unesco-Werelderfgoedlijst prijkt, oogstte al kort na de realisatie internationale lof en werd talloze malen beschreven en afgebeeld. Behalve de architectuur zouden ook de imposante afmetingen destijds indruk hebben gemaakt. Mede dankzij de restauratie-renovatie die via een Open Oproep van de Vlaamse Bouwmeester werd toevertrouwd aan het team rond Hub en Origin blijft het stadhuis ook vandaag indruk maken.

Anne Malliet – Foto's Stijn Bollaert

Een pand van meer dan 450 jaar oud heeft een geschiedenis van aanpassingen, herstellingen en verbouwingen en dat geldt zeker voor een representatief gebouw zoals het Antwerpse stadhuis. De bouwhistorie is een flinke studie die leest als een roman, waarbij de verschillende regimes en overheersers, de wijzigende gebruiken, de bewaarde rekeningen en tekeningen en het gebouw zelf de onvolledige puzzelstukken vormen. De functie van stadhuis bleef door de eeuwen heen behouden, al is dat relatief omdat onder meer functies als archief, rechtbank, arsenaal, kapel en gevangenis er ondertussen uit verdwenen zijn.

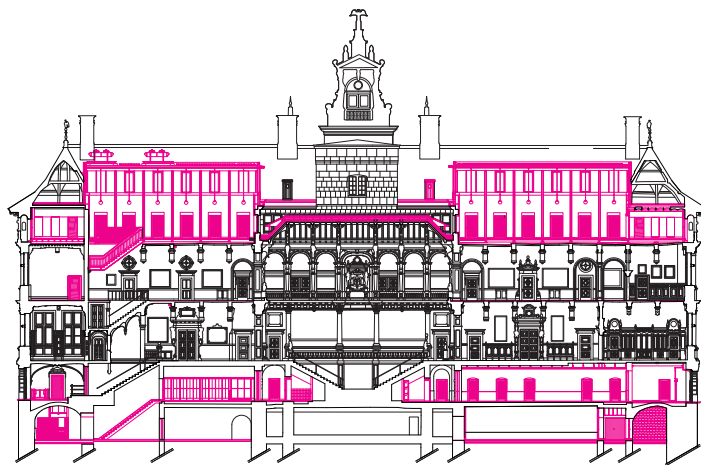
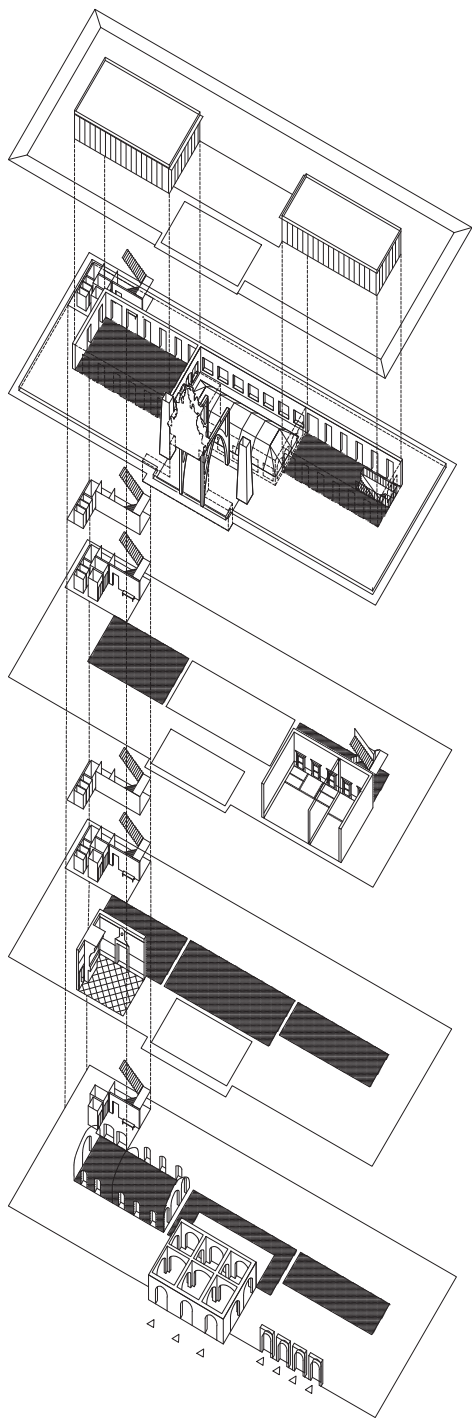
De architect is vermoedelijk Cornelis Floris de Vriendt, aan wie ook de leiding over de werken werd toevertrouwd, al lijkt het erop dat ook heel wat beeldhouwers, schilders, bouwmeesters en zelfs architectuurtraktaten een rol speelden in de totstandkoming. De oorspronkelijke bouwtekeningen zijn

niet bewaard gebleven, maar wel veel rekeningen voor materiaal en betalingen aan wie de steengroeven ging bezoeken, bestellingen plaatste en de steen aanvoerde en bewerkte. Door de brand tijdens de Spaanse Furie in 1576, waarbij het interieur volledig verwoest werd, gaat de eerste herinrichting al ver terug. Latere interieurinrichtingen uit de 17de en 18de eeuw zijn tijdens de plundering door de Franse troepen in 1794 verloren gegaan. Daarna, in de 19de eeuw, drukte een hele reeks stadsbouwmeesters en kunstenaars met hun respectievelijke ideeën, verbouwingen en inrichtingen zijn stempel op het gebouw.

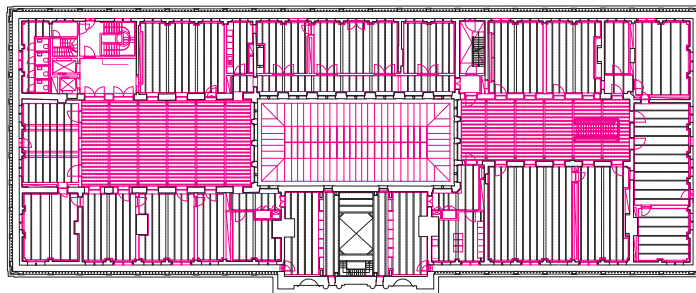
De bouwgiedenis geeft een indruk van het verscheiden en veranderende gebruik van wat we vandaag een 'verzamelgebouw' zouden noemen. Zo zijn er de ruimten op het gelijkvloers die al in 1562 verhuurd werden, nog voordat de rest van het gebouw klaar was. Ook de kelders en de →

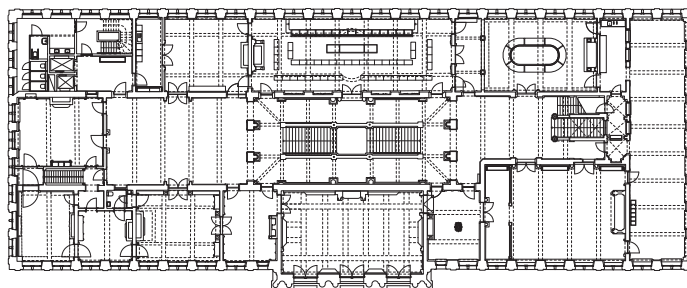
↓
Ingrepen van Hub -
Origin per verdieping

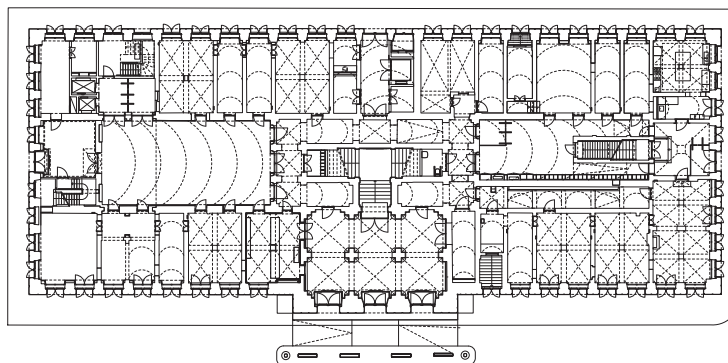
Section

Floor 2

Floor 1

Floor 0

Architect
HUB - Origin
Bureau Bouwtechniek
Website
hub.eu
origin.eu
Project name
Stadhuis Antwerpen

Location
Antwerp
Programme
Renovation City Hall
Procedure
Open Call
(Team Flemish Government
Architect)

Client
City of Antwerp
Execution architect
Bureau Bouwtechniek
Restoration architect
Origin architecture

Completion
March 2022
Total floor area
10,300 m²
Budget
€ 21,835,770
(excl. VAT and fees)

zolders van het gebouw werden als opslagruimte verhuurd om inkomsten te genereren. Dat gebruik van de gelijkvloerse ruimten heeft het team rond Hub en Origin in ere hersteld. Een passende programmatie nodigt de burger uit om het gelijkvloers te bezoeken. Daartoe werden de 19de-eeuwse poorten aangepast, zodat ze naar buiten opendraaien, en nieuwe glazen deuren zorgen tegelijkertijd voor inkijk en thermische isolatie.

De belangrijkste wijzigingen onderging het gebouw in de 19de eeuw, toen de binnenplaats een overkapping kreeg en de trappen werden vernieuwd. Het oorspronkelijke bouwwerk was vernieuwend en had geen 'traditionele' trappenpartij of 'perron' meer tegen de voorgevel, zoals het middeleeuwse stadhuis. Op de verbouwingsontwerpen van Pierre Bruno Bourla uit 1822 zijn de oorspronkelijke trappen goed te zien. De hoofdtrap was intern en asymmetrisch ingeplant, met rechte vleugels en bordessen. Deze trap bediende de rechtervleugel of noordelijke 'vestibule', waar de raad zetelde. Een tweede steektrap leidde blijkbaar recht vanaf de markt naar de verdieping van de linkervleugel.² Rond de zuidelijke vestibule lagen de meer publieke zalen, zoals deze waar door

de schepenbank recht werd gesproken. Beide vestibules ontsluiten de lokalen zonder gangen of verbinding tussen de noordelijke en zuidelijke vleugel. De ruimten waren in enfilade geschakeld, zoals dat tot in de 18de eeuw gebruikelijk was. De oorspronkelijke plattegrond was wat asymmetrisch door de hoofdtrap, waarvan het bordes als een hoekerker uitspringt op de binnenplaats.³ Aan het einde van de 19de eeuw, in 1880–1899, werd de binnenplaats overdekt. Dat gebeurde onder stadsarchitect Pieter Dens, met de introductie van de symmetrische eretrapp, die tot vandaag bewaard is gebleven, centraal in de voormalige binnenplaats. Met het oog op een vlottere circulatie had Bourla in 1822 al een ontwerp gemaakt om de binnenplaats te overdekken en er in de hem kenmerkende neoclassicistische stijl een twee verdiepingen hoge *salle des pas perdus* te bouwen, maar hij behield wel de oude hoofdtrap. De verbouwing door Dens was in neo-Vlaamse renaissancestijl en betrok ook de tweede verdieping bij het architecturale geheel van de nieuwe 'eretrappzaal'. Deze dubbelhoge lichthal speelt samen met de rijkelijk ingerichte zalen van de eerste verdieping de hoofdrol in wat we tegenwoordig kennen als het 'Schoon Verdiep'.

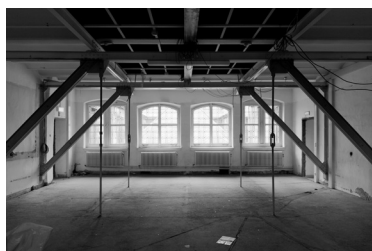
↳ De renovatie draait opnieuw om het hertekenen van 'trappen' en 'kappen' en is opnieuw een waardevolle toevoeging aan het oude stadhuis.

Het is mooi om te zien hoe de architectuur van de huidige ingrepen opnieuw inspeelt op de oude asymmetrie van de plattegrond en deze accentueert.

Van een vergelijkbare orde als die 19de-eeuwse ingrepen is de huidige transformatie. Het is een volgende waardevolle structurele bouwcampagne. De ontwerpers pakten deze keer de derde verdieping aan, die tot voor kort geen noemenswaardige rol speelde in de architectuur, met uitzondering van de open loggia's die aan de straatkant rondom het gebouw lopen. Diepe gebouwen werden in het verleden overkapt met parallel geplaatste zadeldaken met daartussen houten gebinten en kielgoten. Door de twee centrale oude kapgebinten te vervangen door een stalen structuur met

© David Jacobs

bovenlichten ontstaan fraaie vestibules die de omliggende ruimten ontsluiten en tot bruikbare kantooromgeving omvormen. Er werden twee inpandige zadeldaken verwijderd die van buitenaf niet te zien waren en waarin structurele verstevigingen waren aangebracht, die nu door de nieuwe staalstructuur van de 'laternes' worden opgevangen.

In de tweede helft van de 19de eeuw werd ook de buitenkant van het stadhuis gerestaureerd. Opnieuw is het eerste, omvattende voorstel afkomstig van stadsarchitect Bourla, maar het meeste werk werd pas gerealiseerd door zijn opvolgers. Onderzoek heeft uitgewezen dat de gevelstenen en het beeldhouwwerk grotendeels vervangen werden, zodat er eigenlijk nog weinig authentiek materiaal aanwezig is. Hoewel het stadhuis pas als monument beschermd is sinds 1936, was de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen (KCML) al vanaf het prille bestaan van België betrokken bij de restauratiekeuzes. Belangrijk in de discussie met de KCML was het vervangen van de ramen. Bourla wilde in de voorgevel de stenen raamonelen terugplaatsen die waren weggehaald om plaats te maken voor modernere vensters. Hij noemde dit een 'architecturaal anachronisme'. Anderzijds wilde hij de ramen wel van helder glas en niet meer van glas in lood

Renovatie Stad-
huis Antwerpen:
Van Schoon
Verdiep tot
Verlicht Verdiep
Renovation
Antwerp City
Hall:
From Bel Étage
to Illuminated
Floor

Compiled by

Joeri De Bruyn

Authors

Joeri De Bruyn,
Inge Bertels,
Stefan
Devoldere,
Bart De Wever

Photography

Stijn Bollaert,
Jeroen Verrecht,
Frederik Beyens,
Kioni
Papadopoulos

Graphic design

Atelier
Sven Beirnaert

ISBN

978 94 917 8934 2

Price

€ 39,90

voorzien. De KCML vroeg destijds om een van de 16de-eeuwse ramen ter plaatse te bewaren. Dit raam, inclusief het oude glas in lood, sporen en delen van het hang- en sluitwerk en de houten binnenluiken, zat verstopt in een ingemaakte kast. Het werd tijdens de huidige werken ontdekt en met de nodige zorg bestudeerd en behandeld, maar ook nu weer in situ gelaten. Vlak om de hoek, kant Suikerrui, kun je het raam vandaag nog zien achter beschermende beglazing op de eerste verdieping. Binnen in het kabinet van de burgemeester zit het opnieuw verborgen in de kast.

Het is mooi om te zien hoe de architectuur van de huidige ingrepen opnieuw inspeelt op de oude asymmetrie van de plattegrond en deze accentueert. De beide nieuwe koepels zijn zeer verwant, maar subtiel verschillend in grootte en daardoor ook in sfeer. In de noordelijke vestibule draagt de verbetering van de trap naar de tweede verdieping bij tot een mooier en functioneler geheel. De nieuwe trap, die compacter is dan de oude, komt centraal in de vestibule uit en alle noordelijke vertrekken zijn van daaraf bereikbaar. De ontwerpers hertekenden ook de secundaire trap in de zuidelijke vleugel. Trap en lift zijn door een simpele herschikking van de plattegrond functioneel en compact georganiseerd, met gebruik van tussenverdiepingen.

De ramen zijn weer functioneel en oriëntatie en daglicht zijn daardoor verbeterd. De huidige bouwcampagne draait opnieuw om het hertekenen van 'trappen' en 'kappen' en is opnieuw een waardevolle toevoeging aan het oude stadhuis. De ingrepen van het team rond Hub en Origin getuigen van eenzelfde bezorgdheid als de 19de-eeuwse: een gewikte en gewogen modernisering zoals ook stadsarchitect Bourla dat in zijn tijd beoogde en formuleerde naar aanleiding van de nieuwe beglazing: *'L'architecture consiste dans les grandes lignes principales et non pas dans la forme des carreaux que primitivement on ne pouvait confectionner que dans de petites dimensions.'* ▲ ■●

- 1 Onuitgegeven bouwhistorische studie uit 2012 door De Clercq, Maclot en Van Ginneken.
- 2 Getuige de oudste foto's van het stadhuis van Desplanques (1852) en Fierlants (1860).
- 3 Gedocumenteerd door twee schilderijen door Hendrik Leys en Hendrik Frans Schaeffels.

In samenwerking met **BWMSTR**
Team
Vlaams
Bouwmeester

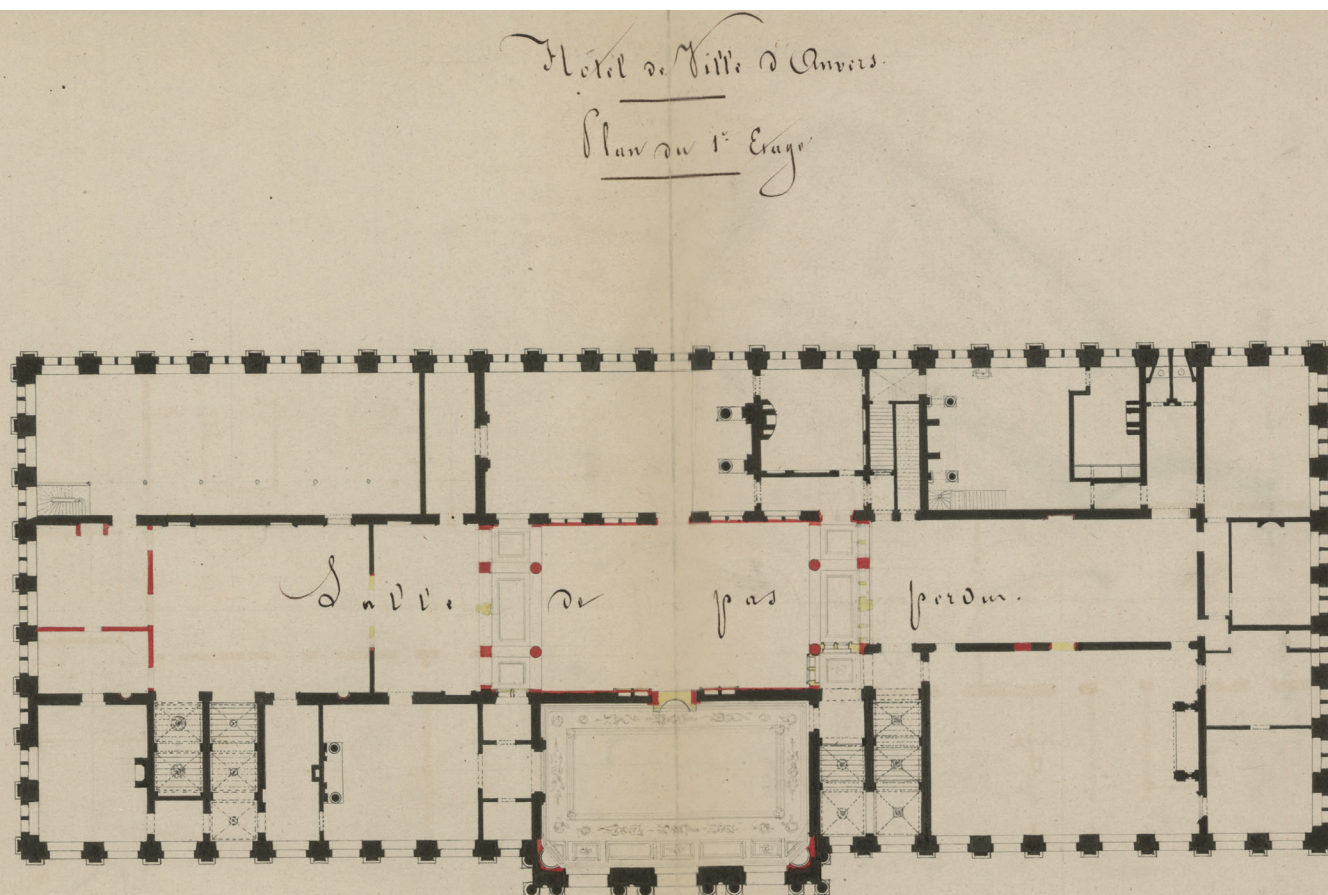

Door de oude kapgebinten te vervangen door een stalen structuur met bovenlichten ontstaan

fraaie vestibules die de omliggende ruimten ontsluiten en tot bruikbare kantooromgeving omvormen.

Historisch document: plattegrond met oude trappen

Abonneer je op A+!

A+ Classic

€ 99 (incl. btw)

**A+ Student/
Intern**

€ 59 (incl. btw)

A+ More

€ 250 (incl. btw)

A+ Corporate vanaf € 250 (incl. btw)

**5 nummers
&**

**1 speciale
uitgave
per jaar**

**1 standaard abonnement +
duotickets voor lezingen,
tentoonstellingen,
vip-events en vernissages + toegang
tot ons tijdschriftenarchief**

**Packagedeal met meerdere
abonnementen
meer info op a-plus.be**

299

Quality Matters

Verschijningsdatum: 12.12.2022

Architectuur uit België krijgt veel aandacht en aanzien in het buitenland. Dat is deels te danken aan het doorgedreven architectuurbeleid van oa. de Vlaamse en Brusselse Bouwmeester en de FWB Cellule Architecture. *A+* onderzoekt aan de hand van een aantal voorbeeldig gerealiseerde projecten hoe dit beleid de motor is van architectuurkwaliteit en welke veranderingen nodig zijn om deze te behouden en te laten groeien. *A+* organiseert op 14 december 2022 een debat met de verschillende spelers over de rol en de impact van het beleid in een bottom-up architectuurveld.

© Filip Dujardin

↑
noA architecten, Coda,
Wuustwezel

A+300 Start-up Architecture
27.02.2023

België is een laboratorium voor aanstormend talent. *A+* laat de nieuwe generatie architecten aan het woord en toont het werk en de samenwerkingen die hen in staat stelden een bureau op te richten en de toekomst vorm te geven.

A+301 Affordable Housing
17.04.2023

Wonen is een basisrecht, maar wordt steeds duurder. In Brussel, maar ook in Vlaanderen en Wallonië stijgt de druk op de woningmarkt, die de lagere middenklasse en gezinnen de stad uit jaagt. *A+* onderzoekt welke impact dit heeft op de architectuur en de stedenbouw van het wonen.

A+302 Tackling Water at the Source
19.06.2023

Verschillende periodes van extreme droogte, gevolgd door grote wateroverlast, laten ons inzien dat waterbeheer complex is. Architectuur en ruimtelijke planning kunnen oplossingen bieden voor het watervraagstuk. *A+* kijkt naar enkele concrete projecten.

Beste architect, laat ons weten wat u bouwt!

De redactie van *A+* krijgt graag een overzicht van de recentste, kwalitatieve projecten die in België gerealiseerd worden.

Hebt u de afgelopen twee jaar een project afgerond? Laat het ons weten!

Surf naar a-plus.be/nl/dien-een-project-in.